

İskenderindefteri

Haset ve İmrenme

İskender Savaşı

I

Kolay olmayacak. Gerçi yeni bir mecrada ilk yazıyı yazmak hiçbir zaman kolay değildir. Ama bu sefer özel durumlar ortaya çıktı.

İlk yazının başlığını “Haset ve İmrenme” olarak daha en başında, 3 ay önce, İskender’in Defteri diye bir site fikri arkadaşlarla ortak aklımıza düştüğünde belirlemiştik.

Nereden bilebilirdim ki, neredeyse aynı tarihlerde Türk düşün dünyasının iki ağır topu, Ahmet İnsel ve Orhan Koçak’ın, tam da aynı konuda seviyeli bir polemige giriştiğini. (Ahmet İnsel’in yazıları: 20 Şubat “Hasetten beslenen kin” ve 13 Mart 2018 tarihli Cumhuriyet gazetelerinde yayınlanan “Yerli ve milli haset patlaması”.)

Genellikle adettendir, haset söz konusu edildiğinde kıskançlıkla farkı üzerinden söze girilir.

“Bir kişiyi beğeniyor, arzuluyoruz, ona bir başkası sahip ya da o bir başkasına gidiyor, onu kıskanıyoruz – ama beğendiğimiz varlık şu veya bu sebeple öbür kişiden ayrılıp bize geldiğinde mesele kapanyor, artık haset etmiyoruz, maraza çıkarmıyoruz. Keşke. Keşke devrimler de böyle cereyan etseydi, keşke Petrograt’ta Hermitage müzesine hiçbir kızgın isyancı ilişmeseydi, keşke Marie Antoinette geçkin ve üçüncü sınıf bir 18. yüzyıl kronikçisi olarak 19. yüzyılda kendi anılarını yayınlama fırsatı bulsaydı. -- Oysa onların ‘mahvolmasından’ zevk alan kişiler ve gruplar vardır, bu mahvoluştan haz dışında (oracıkta aldığı haz dışında) hiçbir çıkarı, hiçbir geliri olmayan kişi ve gruplar. ‘Haset’ bu kısıtlı, kıştırılmış, engellenmiş hazzın adı olabilir, dönüp yine kendini zehirleyen.”

(Orhan Koçak, Haset ve Siyaset (I), Birikim, 26 Şubat 2018)

Giotto'nun Padua'daki Arena şapeli için 1304-1308 yılları arasında yaptığı, Yedi Erdem ve Yedi Günah alegorilerinden, Haset'i temsil eden resim. Haset, bir yandan öfkeyi ve ona atfedilen geleneksel olumsuz anlamları barındırdığından, ama asıl her türden bireyselleşmenin de önünü kapadığından, Giotto'nun dünyasındaki belki de en büyük günahı.

Haset ve kıskançlık birbirinden ayrılmalıdır. Orhan Koçak gerçekten de bu ayrımı yapıyor. Ama Koçak'ta da İnsel'de de şaşırtıcı olan imrenme kelimesi karşısındaki takındıkları tavır. İkisi de sanki "aman ha imrenme, bu kavramlardan herhangi biri ile karıştırılmasın" der gibiler. Fakat ikisiyle de karıştırılmaya bu kadar müsait olan imrenmenin, haset ve kıskançlıkla ilişkisini kurmaya çalışmaktan sanki inatla sarf-ı nazar ediyorlar.

Oysa ben, imrenme ve haset ilişkisini bu yazıları okumadan önce, çok başka bir yerden yazmaya başlamayı düşünmüştüm. Genellikle Türkçe'deki terimlerin özellikle de sosyal bilim, ruh bilimi terimlerini ya da kavramlarını karşılamakta aciz olduğundan yakınırız; oysa öyle görünüyor ki seyrek de olsa bazı durumlarda Türkçe'ye çeviri, orijinal dilde var olmayan ve/veya ifade edilemeyen bir anlam zenginliğinin ortaya çıkmasına hizmet ediyor. İmrenme, elbette haset ya da kıskançlık değil. Ama her üç durumda da ortak olan bir şey var: Sahip olunamayan bir erdemden ötürü hissedilen eziklik, hınç, narsistik yaralanma. Bu, nasıl oluyor da bazı durumlarda eziklik haset gibi habis bir kılığa bürünürken başka bazı durumlarda imrenme gibi geliştirici, öğrenmeyi teşvik eden, egonun sınırlarının gelişmesine hizmet eden bir motivasyon halini alıyor?

Sorunu bu genellik düzeyinde ortaya koyduğumuzda yanıtlanması nispeten kolay. Tayin edici olan şey, bu duyguların hangi dürtülerin hakimiyeti altında yaşandığı. Bizim sahip olmadığımız erdeme sahip olan nesneden nefret ediyor, onun ölmesini, yok olmasını istiyorsak yani duygu ölüm iç güdüsünün hakimiyetinde yaşıyorsak haset, sahip olmadığımız erdemden ötürü kıskandığımız kişiyi aynı zamanda seviyorsak yani duygu libidinal bir dürtünün hakimiyetinde yaşıyorsak imrenme biçimini alıyor.

II

Buraya kadar söylenenler, bana doğru gelmekle birlikte çok da ilginç görünmüyor, yani yalnızca kavramsal düzeyde yapılmış bir ayırmadan ibaret... Ama kavramsal düzeyde dile getirildiklerinde bu kadar temiz görünen bu ayrımlar klinik ve/veya tarihsel malzeme ile çarpıştıklarında giderek bulanık bir nitelik kazanmaya başlıyorlar. Örneğin Roma'nın kendi kültürünü kurmakta Yunan'a imrenmesinin ne kadar tayin edici bir rol oynadığı öteden beri bilinir. Ama hasetten de payını almamış değildir bu imrenme. -161 yılında istişare-i senatonun kararıyla Yunanca konuşan bütün hatip ve filozoflar Roma şehrinden sürgün edildi. Keza -154 yılında Roma'nın taştan yapılmış ilk amfi teatru şehir halkını Helenistik hazlara kışkırtacağı gerekçesiyle baştan aşağı inşa edildi.

(Liv Mariah Yarrow, *Historiography at the end of the Republic*, Oxford Press, 2006)

Ama maalesef, son kertede istisnai addedilmesi gereken bu yıkıcı örneklerden sonra Roma'nın Yunan'la kurduğu imrenme ilişkisinin, hangi somut mekanizmalar üzerinden (felsefe okulları, Yunan mürebbiler vs.) iş gördüğünü çok az biliyoruz.

"Invidia" kelime anlamı olarak "in-videre-fazla yakından bakmak"tan türese de, Roma'nın klasik şairlerinden Ovidius tarafından, nesnel bir besin yokluğundan ziyade, öznenin kendi doyumsuzluğundan kaynaklanan ve bu yüzden özneye besin arayışından çok kendi kendini tüketmeye sevk eden bir açlık enerjisi olarak tanımlanmıştır. Resim, Jacques Callot'nun 1620'de yaptığı alegorik haset gravürü.

III

Peki neydi Roma'nın Yunan'da imrendiği; bunun bir adını koyabilir miyiz? Çok kestirmeden, 500 küsur yıl sonra, Romalıların barbar diye anacakları halkların Roma'da imrendikleri şeyle aynı şey, yani **medeniyet**, olduğunu söyleyebiliriz. Ancak medeniyetin ne demek olduğunu böyle üç buçuk sayfalık bir yazıda tanımlamak imkânsız olacaktır.

(İlgilenenleri halen sürmekte olan ve ayrıca online olarak da devam eden *Medeniyet Barbarlık ve Hristiyanlık* başlıklı seminere bekliyoruz)

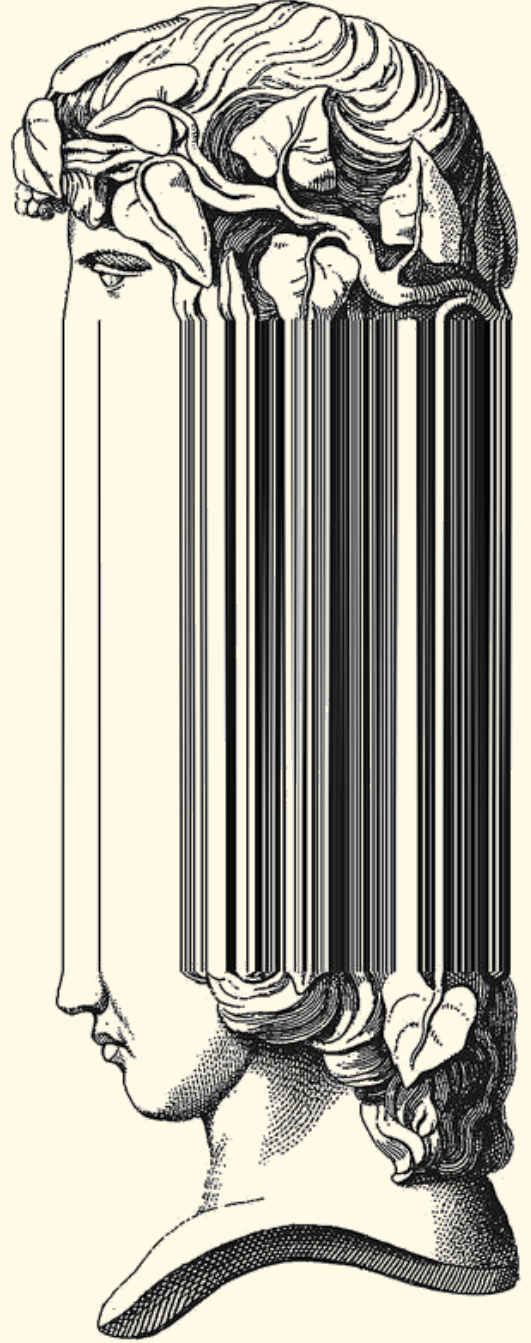
Roma, milatla birlikte resmen bir imparatorluk halini aldı. Ama aslında Makedon krallığına son verdiği -168'den beri fiilen bir imparatorluk olarak iş görüyordu. Yani, yönettiği halklara aynı zamanda medeniyet dersi veriyordu.

Ne demek istediğimi tek bir örnekle açmaya çalışayım: Kavimler göçünü başlatmakla Batı Roma'yı sona erdirenin, Atilla'nın Hunların Batı'ya doğru göç etmesi olduğu söylenegedir. Hunların tam anlamıyla barbar olan hayat tarzında, her bir kişiye, 35 tane at düşüyor. Atilla'nın Avrupa'nın içlerine girmemesi tam da bu yüzden. Avrupa'da Macaristan'ın batısında o kadar atı otlatacak başka bir ova yoktu. Bunun fiiliyattaki anlamı ise Hunların talan dışında hiçbir geçim kaynağı tanımamalarıydı. Bu yüzden de Atilla "tanrının kırbağı" olarak anılır. Nitekim yalnız yıkıcı bir işlev görmüş, ölümüyle birlikte yıkılan imparatorluğu başka hiçbir iz bırakmamıştır.

Oysa 500 küsur yıldır, Roma terbiyesi altında Roma'yla sınırdış yaşayan Cermenler'in hayat tarzı Roma'nınki gibi medeni değilse de Atilla'nın Hunları gibi de barbar değildi. Yine sayılara dayanarak bir örnek verelim: Atilla'nın Hunlarının dehşet ve basıncı altında, Roma'yla aralarındaki doğal sınırı aşmış Roma topraklarına doğru akan Cermenler'in yanında 35 değil yalnızca 3 at bulunuyordu. At sayısını ekonomideki talan oranının bir göstergesi olarak ele alacak olursak, otuz küsur atın sağladığı iktisadi işler zanaatler ve tarım gibi daha üretken faaliyetlere kaymıştı.

Dolayısıyla, Cermenler'i adlandırmak için medeni ya da barbardansa yarı barbar diye bir ad icat etmek daha doğru olur. Onların Roma'dan talep ettikleri yegâne şey, medeniyetin bünyesi içinde kendilerine bir yer tanınmasıydı.

Yarı barbar olarak da Cermenler'in sahip olduğu askeri yetenekler, Edirne Savaşı'nda (+378) bir Roma imparatorunun canını almaya yetecek düzeydeydi. Rivayet ederler ki, Cermen ordularını İstanbul'un burnuna kadar getiren Alaric, rüşvetle Yunanistan'a yönlendirilmiş, Atina'yı fethettiğinde de sokağa çıkma yasağı ilan ederek Atina sokaklarını tek başına gezmenin tadını çıkarmıştır.

"Haset" in psikanalitik kültürde birincil anlamını kız çocuklarının (ya da hatta bebeklerin) "penis hasedinden (ya da imrenmesinden)" kazanır. Ancak klasik Roma dünyasında, zafer şenliklerinde hasedi yatıştırarak yegane simge, hasedi temsil eden alevlerin üzerine atılmış bir penis imgesi olarak görüldüğünden, klasik dünyanın da bu psikanalitik anlamayabancı olmadığı anlaşılıyor. Yukarıda, penisin fallus doğrultusunda kavramsallaştırılarak yorumlandığı modern zamanların da izini taşıyan neo-klasik bir çalışma.

Alaric aynı zamanda, imparatorluk Roma'sını neredeyse Galyalılar'dan 800 yıl sonra fethedecek ilk barbar kralı olacaktı. Ancak askerlerinden, fetih sonrasındaki talan sırasında, özellikle insafli davranmalarını istemiş ve işgali çok kısa tutarak güneye yönelmiştir. Şehri terk ettikten hemen sonra da ölmüştür. Onun yerine geçen Athaulf'un Roma ve Got (Cermen) ilişkisi hakkındaki ünlü sözleri, imrenmenin klasik kültürün son yıllarında bile oynadığı tayin edici rolün veciz bir özeti gibidir.

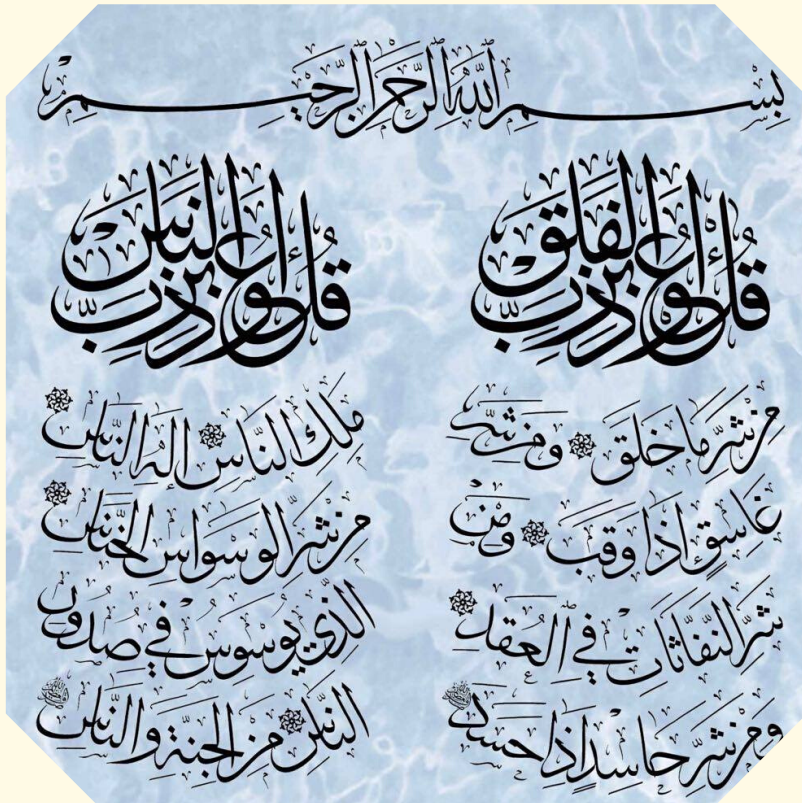
"Başlangıçta Roma adını dünya üzerinden silip bütün Roma topraklarını bir Got imparatorluğuna döndürmek istemişim. Romania Got halini almasını Cesar Augustus ne idi ise Athaulf'un o olmasını istemişti. Ama uzun yılların deneyimi Got'ların yönetimsiz yabaniliğinin asla yasalara tabii olmayacağı ve yasadışı bir devletin de devlet olamayacağını bana öğretti. Dolayısıyla daha ihtiyatlı bir şekilde seçilmiş daha farklı türden bir şan peşinden koştum: Roma adını gotik enerjiyle ihya etmek ve gelecek tarafından anılacaksam Roma'nın yeniden inşasının kurucusu olarak anılmayı tercih ederim. Çünkü bu imparatorluğun tabiatını değiştirmek benim için uygun değil." (<https://www.wikiwand.com/en/Athaulf>)

Peki, başarılı oldu mu Athaulf bu hedefi gerçekleştirmekte; "Roma'yı Gotik bir enerjiyle ihya etmekte (...) Roma'nın yeniden inşasının kurucusu olarak" anılmakta? Bu soruya "hem evet, hem hayır" diye cevap vermek gerekiyor. Athaulf'un bu veciz sözlerinin üzerinden daha 50 yıl geçmeden, sonunda Batı İmparator Flavius Romulus Augustulus, Hunlar'a da hizmet etmiş bir başka Cermen, Odoacer tarafından güney İtalya'da Castellum Lucullanum'a sürgün edilecek; yerine yeni bir imparator seçilmeyecek, iktidar "kral" ünvanını alan Odoacer, o da 493 yılında bir başka Cermen, Ostrogot Büyük Theodoric tarafından öldürülecek; Büyük Theodoric'in İtalya'da kurduğu Gotlar Barışı'na ise 554'te Doğu Roma İmparatoru Justinianos tarafından son verilecek, egemenliği de kısa ömürlü olacak, 30 yıl sonra artık bu kez yarı-barbar değil gerçekten barbar olarak anılmayı hak eden bir başka Cermen halk, Lombardlar tarafından İtalya'nın istilası başlayacak. 584'ten itibaren bütün İtalya bir enkaz halini alacaktı.

Ama Roma'nın mirası siyasal bir mirastan ibaret değildi. Haset (invidia) kavramı, Roma mitolojisinin cadılığa, büyücülüğe en fazla yaklaştığı alanı temsi eder— özellikle hasetle nazar ve kem göz arasında kurulan ilişki bakımından. Benzer bir ruhsal ve sembolik ilişkinin Kur'an-ı Kerim üzerinden İslam aleminde de korunduğu ve süreklileştirildiği anlaşılıyor. Özellikle de Kur'an-ı Kerim'in son iki suresinin (Felak (113) ve Nas (114) surelerinin) genelde büyüye karşı koymak için başvurulmuş dualar olarak okunduğu göz önünde bulundurulduğunda....

Näs Suresi

- 1- De ki: İnsanların Rabbine sığınırım.
- 2- İnsanların malikine,
- 3- İnsanların (gerçek) ilahına;
- 4- 'Sinsice, kalplere vesvese ve şüphe düşürüp duran' vesvesecinin şerrinden.
- 5- Ki o, insanların göğüslerine vesvese verir (içlerine kuşku, kuruntu fısıldar);
- 6- Gerek cinlerden, gerekse insanlardan (olan her hanna's'tan Allah'a sığınırım).

Felak Suresi

- 1- De ki: Sabahın Rabbine sığınırım.
- 2- Yarattığı şeylerin şerrinden,
- 3- Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden,
- 4- Düğümlere üfleyen kadınların şerrinden,
- 5- Ve haset ettiği zaman, hasetçinin şerrinden.

<https://www.pinterest.com/pin/429460514440453536/>

Meal: Ali Bulaç

İmrenmenin klasik kültürde oynadığı rol üzerine söylenecekler elbette bu kadar değil. Düşmanımıza imrenmeyi bırakıp ona ne zaman haset etmeye başladık, bugün hala yakıcı bir güncellik taşıyan soru. Ahmet İnel ve Orhan Koçak'ın yazılarının tanıklık ettiği gibi.

Ancak klasik Roma'da keşfettiğimiz "hasedin imrenilen bir penis imgesi aracılığıyla yatıştırılması işlevi"nin, psikanalitik literatürün belli bir evrensellik atfettiği İslam aleminde bir izini bulamadım (Tabii bu, daha derin bir araştırmayla bulunamayacağı anlamına gelmiyor). Diğer yandan yazının başında Ahmet İnel'le Orhan Koçak'a imrenme ile haset arasındaki ilişkiyi açıklamaktan sarf-ı nazar ettikleri için çemkirmiştım. Ama belki de, bu iki eksiklik penis imgesinin izlerinin silinmesi ile hasedin imrenmeden bağımsız(laşmış) olarak yaşanması, andığımız yazarlara dair bir entelüktel zaafın değil, gerçeklikte yaşanmış bir kaybın, unutuşun ifadesidir.